

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*Christian W. Haerpfer**

Με την ιδιότητά μου του προέδρου του Παγκόσμιου Συνδέσμου Έρευνας Αξιών (World Values Survey Association), είμαι στην ευχάριστη θέση να παρουσιάσω αυτό το εξαιρετικό ακαδημαϊκό βιβλίο με θέμα τις Αξίες, τα πολιτισμικά πρότυπα και τους κοινωνικούς προσανατολισμούς στη Σύγχρονη Ελλάδα.

Αυτό το εγχείρημα επιστημονικής ενασχόλησης στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες το έχει επιμεληθεί ο Σωκράτης Κονιόρδος, καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κύριος ερευνητής και εθνικός διευθυντής της Έρευνας για τις Παγκόσμιες Αξίες στην Ελλάδα.

Ο τόμος αυτός είναι ασχολείται με τη συστηματική και επιστημονική ανάλυση της πιο πρόσφατης Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών (World Value Survey-WVS) στην Ελλάδα. Η επιτόπια έρευνα της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών στην Ελλάδα ως μέρος του 7ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 2017 και είχε ως αποτέλεσμα 1.200 προσωπικές συνεντεύξεις με ελάχιστη ηλικία των ερωτώμενων τα 18 έτη.

Εξαιρετικά σημαντικός για την πραγματοποίηση της Έρευνας για τις Παγκόσμιες Αξίες στην Ελλάδα είναι ο ρόλος του καθηγητή Νίκου Δεμερτζή από το Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών και προέδρου του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) στην Αθήνα. Εξάλλου, η εταιρεία διαΝΕΟσις συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία των προϋποθέσεων για τη διεξαγωγή της

* Αναπληρωτής καθηγητής Πολιτική Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Βιέννης, Αυστρία, MSc, πρόεδρος Παγκόσμιου Συνδέσμου Έρευνας Αξιών, διευθυντής Ινστιτούτου Συγκριτικής Έρευνας, διευθυντής Βαρόμετρου Ασίας.

επιτόπια έρευνας του WVS 7 στην Ελλάδα, η οποία διεξήχθη από τη δημοσκοπική εταιρεία «Metron Analysis», υπό την εποπτεία του ΕΚΚΕ.

Αυτό το σημαντικό πόνημα δημιουργήθηκε από μια εξαιρετική ομάδα κορυφαίων και αναδυόμενων μελετητών προερχομένων από ελληνικά πανεπιστήμια και ερευνητικά ινστιτούτα. Τα 14 κεφάλαια του βιβλίου καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων όπως οι δημοκρατικές αξίες στην Ελλάδα, οι διακυμάνσεις των αξιακών προτύπων, οι ηθικές αξίες και κοινωνικοί κανόνες στην ελληνική κοινωνία, η εθνική υπερηφάνεια, οι θρησκευτικές αξίες και η εκκοσμίκευση, οι αξίες στη αναγνώριση του «άλλου», η μετανάστευση και η διαμόρφωση κοινωνικών προσεγγίσεων, τα πολιτισμικά πρότυπα και η δημιουργία τους, οι αξίες των ελλήνων φοιτητών, η πολιτική εμπιστοσύνη σε ελληνικούς θεσμούς και ιδρύματα, η οικονομική κρίση και η γενικευμένη εμπιστοσύνη, το αξιακό περιεχόμενο της πολιτικής κουλτούρας όπως και οι ποικίλες διαστάσεις της, καθώς και η σημασία της WVS για την κοινωνική και πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα.

Θα ήθελα να συγχαρώ τους συγγραφείς αυτού του λαμπρού ακαδημαϊκού βιβλίου για το γόνιμο, επιδραστικό και πρωτοποριακό έργο τους στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες.

Βιέννη, Ιούνιος 2021

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Σωκράτης Κονιόρδος**

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΠΙΔΙΩΞΗ για τη δημιουργία του παρόντος τόμου ήταν η αξιοποίηση των δεδομένων που συνελέγησαν στα πλαίσια της πραγματοποίησης του 7ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών [World Value Survey (WVS)] στην Ελλάδα.¹ Η συλλογή των εμπειρικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2017, τα δε συλλεχθέντα δεδομένα κατέστησαν διαθέσιμα από το φθινόπωρο του 2018.² Το σύνολο του 7ου κύματος της WVS-7 ολοκληρώθηκε το 2000.

Η ελληνική συμμετοχή στην WVS είχε επιχειρηθεί και κατά το παρελθόν, σε συνάρτηση με το 6ο κύμα της έρευνας, αλλά δεν έγινε δυνατόν τότε να διασφαλιστούν οι απαραίτητοι πόροι. Συνεχίστηκε, όμως, η προσπάθεια και με το έβδομο κύμα τελικά επετεύχθη η διεξαγωγή της έρευνας στην Ελλάδα μέσω της σύμπραξης της WVS με το ΕΚΚΕ και τη διαΝΕΟσις. Ειδικότερα η έμπρακτη συμμετοχή της διαΝΕΟσις, η οποία αποτέλεσε τον βασικό χρηματοδότη του ερευνητικού εγχειρίματος, καθώς και η απάλειψη του κόμιστρου συμμετοχής από την WVS, έλυσαν το κομβικό ζήτημα της χρηματοδότησης, επιτρέποντας τη διεξαγωγή της

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας α' βαθμίδας, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου [sokratiskonio@gmail.com και koniords@uop.gr].

1. Σ' αυτόν τον τόμο χρησιμοποιούνται οι παρακάτω συντομογραφίες για τις μεγάλης κλίμακας έρευνες στις οποίες γίνονται αναφορές: World Value Survey (Παγκόσμια Έρευνα Αξιών) (WVS), European Value Survey (Ευρωπαϊκή Έρευνα Αξιών) (EVS), European Social Survey (Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα) (ESS), Ταχτικό Ευρωβαρόμετρο: Ευρωβαρόμετρο.

2. Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα ελεύθερως σε κάθε ενδιαφερομένη/ο από τις ιστοσελίδες της WVS [<https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>].

έρευνας. Η ίδια η συλλογή των δεδομένων οργανώθηκε από την WVS και το ΕΚΚΕ και επιτελέστηκε από την εταιρεία δημοσκοπήσεων Metron Analysis.

Το ελληνικό δείγμα απάρτισαν 1.200 άτομα, καταναμεμημένα ανά την ελληνική επικράτεια, τα οποία απάντησαν σε συνολικά 307 ερωτήματα – 290 είναι οι ερωτήσεις που τέθηκαν παντού με το 7ο κύμα της έρευνας WVS και 17 οι πρόσθετες ερωτήσεις ειδικότερου ελληνικού ενδιαφέροντος. Δημιουργήθηκε έτσι μια πλούσια βάση δεδομένων χρήσιμη και κατάλληλη για πλείστες όσες επεξεργασίες. Το ελληνικό ερωτηματολόγιο μπορεί κανείς να το συμβουλευτεί στον παρόντα τόμο – αποτελεί Παράρτημα στο τέλος του.³

Είναι χρήσιμο επίσης να αναφερθεί ότι βάσει συμφωνίας της WVS με την Ευρωπαϊκή Έρευνα Αξιών (European Value Survey-EVS), ένα κοινό υποσύνολο ερωτήσεων –συνολικά 190 μεταβλητών– τέθηκαν σε 79 συνολικά χώρες, στις οποίες ανταποκριθήκαν 127.358 άτομα. Το τελευταίο αποτελεί το παγκόσμιο δείγμα των δύο ερευνών. Το σύνολο των δεδομένων διατίθεται ελεύθερα από την αρχή του 2021 από τις ιστοσελίδες της WVS.

Σκοπός της συλλογής δεδομένων μέσα από έρευνες μεγάλης κλίμακας, όπως είναι αυτή της WVS, είναι να ανιχνευτούν οι τάσεις αναφορικά με τις αξίες, τα πολιτισμικά πρότυπα και τους κοινωνικούς προσανατολισμούς, οι οποίοι εδώ αφορούν πρωτίστως την ελληνική κοινωνία, καθώς και οι τυχόν μεταβολές τους ώστε να φωτιστούν διάφορες όψεις της. Αυτό βέβαια προϋποθέτει τα δεδομένα αυτά να τύχουν επεξεργασίας, μελέτης και κοινοποίησης μέσω δημοσιεύσεων. Σε αυτή τη λογική δημιουργήθηκαν απ' όσους ανταποκριθήκαν σε σχετικό ανοικτό κάλεσμα, 14 κείμενα, το καθένα εκ των οποίων επιχειρεί να κάνει ακριβώς αυτό σε συνάρτηση με τα θέματα στο οποίο εστιάζει.

Δεν θεωρώ ότι με τις εργασίες που περιλαμβάνονται τον παρόντα τόμο εξαντλείται η προσπάθεια αποκρυπτογράφησης των αξιών της ελληνικής κοινωνίας. Τα πλούσια δεδομένα και η θεματολογία της WVS επιτρέπουν νομίζω να πει κανείς ότι μάλλον είμαστε στην αρχή αυτής της προσπάθειας. Ευελπιστώ λοιπόν να αποτελέσει έναυσμα για πρόσθετες εξεργασίες.

3. Ο φάκελος δεδομένων της ελληνικής εκδοχής του 7ου κύματος της WVS είναι διαθέσιμος από τις ήδη αναφερθείσες ιστοσελίδες της WVS, ενώ ορισμένες επεξεργασίες που στηρίζονται σ' αυτόν είναι διαθέσιμες από τις ιστοσελίδες της διαNEO-σας [<https://www.dianeosis.org/research/world-values-survey/>].

Στη συνέχεια θα αναφερθώ εντελώς συνοπτικά στις περιλαμβανόμενες εδώ 14 εργασίες.

Πριν από αυτό όμως θέλω να αναφέρω ότι επρόκειτο να προλογίσει τον παρόντα τόμο ο ιδρυτής της WVS καθηγητής Ronald F. Inglehart – είχε συμφωνήσει ως προς αυτό. Όμως δεν πρόλαβε, καθώς απεβίωσε στις 8 Μαΐου 2021. Το βιβλίο αυτό, στο οποίο επιχειρείται να αναδειχτεί η σκοπιμότητα, χρησιμότητα και σημασία της εξέτασης των κοινωνικών αξιών ως προς τις οποίες η συμβολή του Inglehart στη μελέτη και ανάλυσή τους είναι καθοριστική, αφιερώνεται στη μνήμη του.

* * *

Το πρώτο κείμενο του παρόντος τόμου έχει συγγράψει η ομάδα των Απόστολου Λιναρδή, Κωνσταντίνου-Συμεών Νησιώτη και Νικόλαου Κληρονόμου, φέρει δε τον τίτλο «Το Παράδοξο της Δημοκρατίας στην Ελλάδα: Χειραφετητικές αξίες, εκφάνσεις της δημοκρατίας και πολιτική αυτοτοποθέτηση». Οδηγός τους είναι η προσέγγιση του Welzel, ο οποίος αφενός εντοπίζει ότι η επιθυμία για δημοκρατία, μέσω της εμφάνισης μετρήσιμων σχετικών στάσεων, είναι υψηλή σε παγκόσμιο επίπεδο, παρόλο που στις περισσότερες χώρες του κόσμου τα καθεστώτα υπολείπονται από το να μπορούν να χαρακτηριστούν δημοκρατικά, αφετέρου. Οι συγγραφείς εξετάζουν με συστηματικότητα δεδομένα από την ελληνική εκδοχή της WVS-7 προκειμένου να δουν εάν και πώς αυτό το παράδοξο εμφανίζεται στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο. Για τον σκοπό αυτό συσχετίζουν τις εμφανιζόμενες χειραφετικές αξίες και τις έννοιες/εκφάνσεις της δημοκρατίας. Τα παραπάνω επίσης συσχετίζονται με την πολιτική αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστεράς - Δεξιάς, ο οποίος αποτελεί διακριτή διαιρετική τομή στην ελληνική κοινωνία. Το κείμενο καταλήγει σε προσεκτικά και εξαιρετικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα που, έχω την εντύπωση, θα απασχολήσουν το κοινωνικο-επιστημονικό και πολιτικό προσωπικό της χώρας και όχι μόνον.

Η εστίαση της εργασίας των Νίκου Ναγόπουλου, Γιώργου Χατζηχρήστου και Νίκης Ψωμά είναι στη μεταβολή των αξιών στην ελληνική κοινωνία κατά την πρόσφατη περίοδο. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν μια ρητά βεμπεριανή οπτική αξιοποιώντας συνάμα το σχήμα μέσα-σκοποί του Ρόμπερτ Κ. Μέρτον στο κείμενό τους με τίτλο «Διακυμάνσεις αξιακών προτύπων στην ελληνική κοινωνία: Ιστοριοκοινωνικοί παράγοντες μεταβλητότητας αξιών στην κλίμακα επίτευξης στόχων και διαθέσιμων μέσων». Εξετάζουν δηλαδή κατά πόσο ορισμένες αξίες μεταβάλλονται λόγω μίας μετατόπισης της ορθολογικότητας των σκοπών και

του αξιακού τους περιεχομένου ως προς την ορθολογικότητα των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξή τους, όπως αυτές εκφράζονται από διαχρονικές μεταβολές σε μετρήσεις αναφορικά με τον μεταϋλιστικό δείκτη των ερευνών EVS-4 και WVS-7. Θεωρούν δε ότι αυτή η μετατόπιση έχει προκληθεί από την οικονομικο-κοινωνική κρίση.

Η συμβολή της Ασπασίας Ι. Τσαούση στον παρόντα τόμο φέρει τον τίτλο «Οι ηθικές αξίες και νόρμες των Ελλήνων σύμφωνα με τον 7ο Γύρο της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών: Ήπια ανομία ή εσωστρεφής συντηρητισμός;». Σ' αυτήν εξετάζονται οι στάσεις και αντιλήψεις των Ελλήνων αναφορικά με ζητήματα που είναι αμφιλεγόμενα από ηθική άποψη, όπως αυτές καταγράφονται στις αποκρίσεις στην WVS-7. Τέτοια ζητήματα είναι άμβλωση, το διαζύγιο και η ευθανασία όπως και άλλα, όπως είναι η επιτήρηση των πολιτών. Η συγγραφέας διαπιστώνει μια αμηχανία ή και αμφισημία στις αποκρίσεις των ερωτώμενων για αυτά. Αυτή η κατάσταση θέτει ένα δίλημμα για το κατά πόσο η ελληνική κοινωνία είναι σε μια κατάσταση μετάβασης προς έναν μεγαλύτερο βαθμό ανεκτικότητας ή είναι δηλωτική μιας προϊούσας εσωστρέφειας. Στο δίλημμα αυτό επιχειρείται μια απάντηση που ενσωματώνει τις εξωτερικές οικονομικο-κοινωνικές και πολιτισμικές επιδράσεις στις εσωτερικές αξιακές εξελίξεις.

Η Χαρά Στρατουδάκη, με τη εργασία της «Εθνική υπερηφάνεια: Αξιακοί προσανατολισμοί και περιεχόμενο στην έξοδο από την κρίση», ψηλαφεί τη διάσταση της εθνικής υπερηφάνειας με τη σχέση των πολιτών με το έθνος. Η ίδια η έννοια της εθνικής υπερηφάνειας, την οποία η συγγραφέας εξετάζει, φαίνεται να επηρεάζεται από πολιτισμικούς κανόνες, από το ιστορικό βάθος μιας δεδομένης κοινωνίας/έθνους ενώ, πάντως, εμφανώς έχει και ταυτοτική αξία. Για τον σκοπό αυτό επιδίδεται στη συγκριτική εξέταση της εθνικής υπερηφάνειας στην Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία, αντλώντας προς τούτο δεδομένα από πληθώρα ερευνητικών πηγών. Διακρίνει μετατοπίσεις, κυρίως κατά την περίοδο της οικονομικο-κοινωνικής, κρίσης που είναι στην κατεύθυνση της συντηρητικοποίησης, οι οποίες αφορούν και τις διαβαθμίσεις των απαντήσεων αναφορικά με την έκφραση εθνικής υπερηφάνειας. Αυτές δε τις μεταβολές τις συνδέει με ορισμένες ευρύτερες αξιακές μετατοπίσεις που ενέχουν μία απομάκρυνση από τις εκκοσμικευμένες και χειραφετητικές αξίες.

Αξιοποιώντας ο Αλέξανδρος Σακελλαρίου στο κείμενο με το οποίο συμμετέχει στον παρόντα τόμο τα δεδομένα της WVS-7, επιχειρεί να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα αναφορικά με τη θέση της θρησκείας στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Η βασική υπόθεση εργασίας στην εργασία του, η οποία έχει τίτλο «Οι θρησκευτικές αξίες στη σύγχρονη ελληνική

κοινωνία και η διαδικασία της εκκοσμίκευσης», είναι πως παρατηρείται μια αργή τάση εκκοσμίκευσης, κυρίως μεταξύ των νεότερων γενεών. Εξάλλου, ο συγγραφέας δείχνει ότι η θρησκεία στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο φαίνεται να λειτουργεί ως πολιτισμική μνήμη και ως παράδοση. Δηλαδή, καθώς μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά μέσω της οικογένειας, φαίνεται να περιορίζεται σε στενά θρησκευτικά ζητήματα χωρίς η θρησκευτική διάσταση να αντικατοπτρίζεται σε άλλες κοινωνικές εκφάνσεις. Έτσι, η θρησκεία ως προς τις κοινωνικές της επιδράσεις παύει να διακρίνεται από μεταφυσικά χαρακτηριστικά και αποκτά ένα πιο εγχόσμιο αν και μετέωρο περιεχόμενο.

Στη μελέτη τους «Διερεύνηση των αξιών και των κινήτρων στην αναγνώριση του “Άλλου”. Μια συμβολή στη συζήτηση για την υποδοχή της ετερότητας στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της World Value Survey» οι Χάρης Ασημόπουλος, Σοφία Μαρτινάκη και Γεωργία Γούγα συνδέουν τις κοινωνικές σχέσεις με τη διάσταση της ετερότητας. Για τον σκοπό αυτόν επιλέγεται και εφαρμόζεται η προσέγγιση του «κατοπτρικού εαυτού» του P. Bourdieu. Αυτή η επιλογή τους επιτρέπει να συγκρίνουν τα δεδομένα δικής τους έρευνας αναφορικά με τους Ρομά (δείγμα 582 ατόμων) με δεδομένα από την WVS-7. Προκύπτει ότι κατ’ αρχήν η ετερότητα στην ελληνική κοινωνία δεν είναι επιθυμητή, αλλά όταν υπάρξει η εμπειρία της επαφής με το διαφορετικό «άλλο», εδώ με τη μορφή των Ρομά, τότε είναι δυνατός ο περιορισμός και τελικά η κατάρρευση των αρνητικών στερεοτύπων. Αυτό συμβαίνει παράλληλα με την ενίσχυση της διαπροσωπικής εμπιστοσύνης με κοινωνικές ομάδες που μέχρι χθες ξένιζαν και για τις οποίες κυριαρχούσε η επιφυλακτικότητα ή/και η δυσπιστία.

Οι Κώστας Ρόντος και Μαρία-Ελένη Συρμαλή είναι οι συγγραφείς του κειμένου «Κοινωνικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση υπό το πρίσμα του 7ου Κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών στην Ελλάδα». Σ’ αυτό ασχολούνται με τη στάση του ελληνικού πληθυσμού αναφορικά με το πολύμορφο και σύνθετο φαινόμενο της μετανάστευσης. Ειδικότερα, εξετάζουν πως αυτή η στάση διαμορφώνεται από τα πολιτισμικά πρότυπα και αξίες, όπως αυτά καταγράφονται από δεδομένα των μετρήσεων της WVS-7, από την οποία τα αντλούν. Σχετικά, καταγράφεται η εμφάνιση εχθρικής στάσης απέναντι σε μετανάστες που εκδηλώνεται από τοπικές κοινωνίες, η οποία έχει όπως φαίνεται ισχυρές καταβολές και αίτια. Πάντως, η στάση αυτή συναρτάται και από το βαθμό ανταποκρίσεις των κρατικών υπηρεσιών και αρχών στις εμφανιζόμενες προκλήσεις. Οι συγγραφείς σημειώνουν πως υπ’ αυτές τις συνθήκες δεν είναι αποτελεσματικές οι τρέχουσες πολιτικές ένταξης των μετανά-

στών. Υπογραμμίζουν δε την ανάγκη να ληφθεί υπόψη ο διαρθρωτικός και μακροχρόνιος χαρακτήρας της δυσπιστίας που εκφράζει ο αυτόχθων πληθυσμός στην Ελλάδα απέναντι στους μετανάστες προκειμένου να διαμορφωθεί αποτελεσματική κοινωνική πολιτική.

Ο Νίκος Φωτόπουλος στο κείμενό του «Πολιτισμικά πρότυπα και αναπαραστάσεις στη Σύγχρονη Ελλάδα: Όψεις, εμπειρικές αναφορές και ερμηνευτικά παράγωγα για τον ρόλο της οικογένειας και της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση αξιών», επιδιώκει και επιχειρεί να εξετάσει τον ρόλο δύο βασικών φορέων κοινωνικοποίησης, συγκεκριμένα της οικογένειας και της εκπαίδευσης (κατ' επέκταση του πολιτισμικού κεφαλαίου), στα πολιτισμικά πρότυπα και αναπαραστάσεις που δεσπόζουν και διαπερνούν την ελληνική κοινωνία. Αναμένεται λόγω του επιδραστικού ρόλου οι δύο αυτοί φορείς να αποτελούν παράγοντες διαμόρφωσης βασικών αξιακών παραδοχών της νεοελληνικής κοινωνίας. Πραγματικά από την ανάλυση προκύπτει πως το εκπαιδευτικό επίπεδο πλαισιώνει αλλά και επιδρά ευθέως στον τρόπο ανάπτυξης των κοινωνικών και αξιακών προβολών. Εξάλλου, η επίδραση της οικογένειας, η οποία συνεχίζει να αποτελεί βασική συστατική αξία της νεοελληνικής κοινωνίας παραμένει εξαιρετικά επιδραστική. Έτσι, παρόλο που εμφανίζονται σημάδια μιας τάσης εκμοντερνισμού και νεωτερικότητας, τα κατάλοιπα της παράδοσης, προσδεμένα καθώς είναι στα στερεότυπα του παρελθόντος, επιμένουν.

Στη συμβολή τους με τίτλο «Προς μια διερεύνηση αξιών και χαρακτηριστικών των ελλήνων φοιτητών: Συμβολή στη συζήτηση για την ελληνική γενιά Z» οι συγγραφείς του Ανθή Αδαμοπούλου, Επαμεινώνδας Παναγόπουλος και Ιωάννης Καμαριανός αποπειρώνται τη διερεύνηση των αξιών σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά ελλήνων φοιτητών. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς συγκρίνουν τα δεδομένα της ελληνικής εκδοχής της έρευνας WVS-7 (όπου $n = 1200$) με ανάλογα και αντίστοιχα δεδομένα που προέρχονται από μελέτη των χαρακτηριστικών ενός δείγματος 415 φοιτητών-μελλοντικών δασκάλων της λεγόμενης γενιάς Z (των γεννημένων μετά το 1995). Η σύγκριση περιλαμβάνει διάφορες όψεις των σχέσεων εμπιστοσύνης, οι οποίες αντιμετωπίζονται ως αξιακό πλαίσιο. Προκύπτουν ομοιότητες και αποκλίσεις ανάμεσα στο δείγμα του γενικού πληθυσμού και αυτό των φοιτητών. Ως προς τους τελευταίους προεξάρχει η επιθυμία για πρόσβαση σ' αυτό που είναι «νέο», με έμφαση στη νέα γνώση, στην απόκτηση συνεχώς καινούργιων δεξιοτήτων, ικανοτήτων και εμπειριών, τα οποία μπορεί να θεωρηθούν ταυτοτικά χαρακτηριστικά σε επίπεδο γενιάς.

Η συγγραφική ομάδα, αποτελούμενη από τις Αναστασία Χαραλάμπη, Αγγελική Υφαντή, Ιωάννα Τσίγκανου και Αικατερίνη Μιχαλοπούλου, συμμετέχουν στον παρόντα τόμο με το κείμενό τους «Διερεύνηση της πολιτικής εμπιστοσύνης σε θεσμούς και οργανισμούς: Δεδομένα από την Παγκόσμια Έρευνα Αξιών 2017-2018 για την Ελλάδα». Σ' αυτό αντλούν από τα σχετικά δεδομένα από την WVS-7 για την Ελλάδα, για την εξέταση της πολιτικής εμπιστοσύνης. Επιχειρούν να διακριβώσουν κατά πόσο η πολιτική εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τους οργανισμούς μπορεί να διαφοροποιηθεί αφενός ως προς τη διάκριση ανάμεσα σε εθνικούς και διακρατικούς-υπερεθνικούς θεσμούς και οργανισμούς και ως προς τη διαφοροποιημένη ιδιοσυστασία τους ως θεσμών ή οργανισμών αφετέρου. Για τον σκοπό αυτό εφαρμόστηκαν ορισμένες πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις (οι EFA και CFA), αλλά αυτές δεν έδωσαν τον βαθμό της ερμηνευτικής σαφήνειας που είναι απαραίτητος. Αυτό παρώθησε τις συγγραφείς να διαμορφώσουν δύο υπο-κλιμάκες μέτρησης της εμπιστοσύνης σε εθνικούς και διακρατικούς-υπερεθνικούς θεσμούς και οργανισμούς, οι οποίες διαθέτουν την απαραίτητη σαφήνεια και αποτελούν ένα χρήσιμο μεθοδολογικό όπως και ερμηνευτικό εργαλείο κατάλληλο για επιπλέον αναλύσεις. Η δε αξιοποίησή τους για την ανάλυση της πολιτικής εμπιστοσύνης στην Ελλάδα κατά τρόπο συγκεκριμένο επιτρέπει την εμφάνιση εξαιρετικά ενδιαφερόντων προτύπων αντιδράσεων/συμπεριφορών.

Ο υπογραφόμενος (Σωκράτης Κονιόρδος) συμμετέχω στον τόμο με ένα κείμενο που έχει τίτλο «Οικονομική κρίση και μετατοπίσεις στην εμπιστοσύνη: Συγκριτική εξέταση χωρών της Νότιας Ευρώπης». Σ' αυτό, αφού προσδιοριστεί η έννοια της εμπιστοσύνης, εξετάζεται, με χρήση δεδομένων από διεθνείς έρευνες μεγάλης κλίμακας κατά πόσο η γενικευμένη ή απρόσωπη εμπιστοσύνη έχει υποστεί διάβρωση κατά τη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, που υπέστησαν κοινωνικοοικονομική κρίση. Καθώς, όμως, η απρόσωπη εμπιστοσύνη παρά τη σημασία της για την κοινωνική ζωή δεν είναι κάτι το ενιαίο, εξετάζεται εάν η κρίση επιδρά αρνητικά ή μη και προς ορισμένα άλλα πεδία, σε σχέση με τα οποία η εμπιστοσύνη είναι περισσότερο εστιασμένη. Προκύπτει ότι η εκχώρηση εμπιστοσύνης διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο στο οποίο εκχωρείται, την εγγύτητα, τον βαθμό γνωριμίας, ενώ επίδραση έχουν το ηθικο-πολιτισμικό πλαίσιο και οι απόψεις που κυριαρχούν σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο. Η γενική διαπίστωση περί εμφάνισης θετικής σχέσης μεταξύ κρίσης και εμπιστοσύνης προβληματίζει ως προς τη διάρκειά της, αλλά θέτει και το ζήτημα της αποκατάστασης της βλάβης.

Στο κείμενο «Αξίες και θυμικά περιεχόμενα της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας», οι Νίκος Δεμερτζής και Γιώργος Παπαδούδης ασχολούνται με το συναίσθημα της *ressentiment*. Αυτό το συναίσθημα, το οποίο συνήθως αποδίδεται ως μνησικακία αλλά και ως πικρία ή/και δυσσάρεσχεια, και το οποίο μπορεί να αποτελέσει και συστατικό στοιχείο της πολιτικής κουλτούρας, δοκιμάζουν να το μετρήσουν βάσει σαφών και διακριτών παραμέτρων. Για τον σκοπό αυτόν αντλούν δεδομένα από την ελληνική εκδοχή της WVS-7. Η εξέτασή τους περιλαμβάνει τον έλεγχο δέκα επιμέρους υποθέσεων εργασίας προκειμένου να ελέγξουν εάν αποτελεί στοιχείο που διαπερνά την εθνική πολιτική κουλτούρα ή αφορά ειδικότερες κοινωνικές ομάδες. Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς, η ανάλυση δείχνει πως οι μισές εκ των υποθέσεων δεν διαψεύστηκαν ενώ οι λοιπές δεν επαληθεύτηκαν. Υποδηλώνεται λοιπόν μία αμφισημία ή/και ασάφεια ως προς το αποτέλεσμα. Για την υπέρβαση αυτής της δυσκολίας θεωρούν απαραίτητη την επέκταση της ερευνητικής προσπάθειας.

Με την εξέταση της πολιτικής κουλτούρας ασχολείται και ο Θεόδωρος Χατζηπαντελής στο κείμενό του που φέρει τον τίτλο «Πολιτική κουλτούρα (ατομική και συλλογική διάσταση): Μια συνθετική ανάλυση». Ο συγγραφέας εξετάζει τον σημασιολογικό χάρτη της πολιτικής κουλτούρας, ο οποίος απαρτίζεται από διακριτές αναλύσεις με βασικό μοχλό στο εγχείρημα αυτό του λογοπλαισίου. Οι αναλύσεις εξετάζουν τις κοινωνικές αξίες, στάσεις και τα στερεότυπα, τα οποία συναρτώνται με την κοινωνική ευημερία και τις συνθήκες ζωής, καθώς και με την εμπιστοσύνη, τη συμμετοχή και τους θεσμούς. Εξάλλου, εξετάζεται η αποτύπωση των προσλαμβανόμενων προτύπων (*discourses*) των πολιτικών κομμάτων και της επίδρασής τους στα υποκείμενα. Αναγνωρίζονται ορισμένες πρότυπες συμπεριφορές ενώ θεωρείται ότι τα πολιτισμικά αποτυπώματα που έχουν αναδειχθεί έχουν τη δυνατότητα να μετατραπούν σε πηγές συγκρούσεων, απογοήτευσης, κατακερματισμού και «δομικής σχισμογένεσης» που κατά μη ευθύγραμμο τρόπο επιβαρύνουν την ελληνική κοινωνία.

Τέλος, στο κείμενό του «Αξίες και πολιτική κουλτούρα: Η σημασία της WVS», το οποίο επέχει θέση Επιμέτρου, ο Νίκος Δεμερτζής επιχειρεί μια ανασκόπηση της σχέσης ανάμεσα στις δύο διαστάσεις: αυτή των αξιών και της πολιτικής κουλτούρας. Θα σημειώσει ότι οι αξίες αφορούν ρυθμιστικές-κανονιστικές αρχές που μεταβάλλονται αργόσυρτα από εξωγενείς ή ενδογενείς συντελεστές του πολιτικού συστήματος. Εξάλλου, οι πιο σημαντικές προσεγγίσεις για τη μελέτη των αξιών, στηριζόμενες σε χρονοσειρές δεδομένων προερχόμενες από την WVS, την EVS, την ESS ή

και άλλες έρευνες, παρότι τις διαφορετικές τους καταβολές βρίσκονται σε πλήρη επικοινωνία μεταξύ τους. Από τις σχετικές εμπειρικές παρατηρήσεις αυτών των προσεγγίσεων εντοπίζει και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχουν οι αξίες που σχετίζονται με τη δημοκρατία, οι χειραφετικές αξίες. Αντίστροφα απ' αυτό που θεωρείται ότι συμβαίνει, οι τελευταίες με τη μορφή των αξιακών-χειραφετικών κινήτρων των πολιτών είναι που υποχρεώνουν ελίτ και κυβερνήσεις να λειτουργήσουν λιγότερο αυταρχικά και περισσότερο ανταποκριτικά. Βέβαια σημειώνεται ότι καθώς αξίες και δομές εμπλέκονται μια σχέση δυναμικής αμοιβαιότητας γίνεται πολύ δύσκολος ο διαχωρισμός τους. Εξ αυτών ορμώμενος, ο Δεμερτζής θα καταλήξει ότι αν οι θεσμοί είναι το hardware, οι χειραφετικές αξίες αποτελούν το software της δημοκρατίας. Είναι δε αυτή η κατάσταση και πορεία που μεταπλάθει ουσιαδώς τις πολιτικές κουλτούρες.

Αθήνα, Μάιος 2021

1.

Το παράδοξο της δημοκρατίας στην Ελλάδα: Χειραφετητικές αξίες, εκφάνσεις της δημοκρατίας και πολιτική αυτοτοποθέτηση¹

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ* – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ-ΣΥΜΕΩΝ ΝΗΣΙΩΤΗΣ**
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΣ***

Περίληψη

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΜΕΛΕΤΗ χρησιμοποιεί τα δεδομένα του 7ου Γύρου της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών για την Ελλάδα, ώστε να εξετάσει τη διαμόρφωση του φαινομένου του «παράδοξου της δημοκρατίας» για την ελληνική κοινωνία, τη συσχέτιση μεταξύ χειραφετητικών αξιών (emancipative values) και των εννοιών/εκφάνσεων της δημοκρατίας (notions of democracy), ενώ παράλληλα θα γίνει προσπάθεια συσχέτισης των παραπάνω, με την πολιτική αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστεράς - Δεξιάς. Οδηγός στην προσπάθειά μας αυτή, είναι η αντίστοιχη δουλειά που έχει γίνει από τον Welzel στο 8ο και 10ο κεφάλαιο του Freedom

* Ερευνητής Β' βαθμίδας, Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Κρατίνου 9 και Αθηνάς Αθήνα [alinardis@ekke.gr].

** Εξωτερικός συνεργάτης Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών [csnisiotis@ekke.gr].

*** Εξωτερικός συνεργάτης Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών [nklironomos@ekke.gr].

1. Τα Τεκμήρια για την Αναπαραγωγή της Ανάλυσης για «Το παράδοξο της δημοκρατίας στην Ελλάδα: Χειραφετητικές αξίες, εκφάνσεις της δημοκρατίας και πολιτική αυτοτοποθέτηση» είναι διαθέσιμα στο αποθετήριο δεδομένων του ΕΚΚΕ [https://doi.org/10.17903/FK2/OX9UYM].

Rising (2013) για τα συνολικά παγκόσμια δεδομένα του 5ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών.

Λέξεις-κλειδιά

Παγκόσμια έρευνα αξιών, παράδοξο της δημοκρατίας, χειραφετητικές αξίες, εκφάνσεις της δημοκρατίας, άξονας Αριστεράς - Δεξιάς.

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη χρησιμοποιεί τα δεδομένα του 7ου Γύρου της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών για την Ελλάδα, ώστε να εξετάσει τη διαμόρφωση του φαινομένου του «παράδοξου της δημοκρατίας» για την ελληνική κοινωνία, τη συσχέτιση μεταξύ χειραφετητικών αξιών (emancipative values) και των εννοιών/εκφάνσεων της δημοκρατίας (notions of democracy), ενώ παράλληλα θα γίνει προσπάθεια συσχέτισης των παραπάνω, με την πολιτική αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστεράς - Δεξιάς. Οδηγός στην προσπάθειά μας αυτή είναι η αντίστοιχη δουλειά που έχει γίνει από τον Welzel στο 8ο και 10ο κεφάλαιο του *Freedom Rising* (2013: 307-331) για τα συνολικά παγκόσμια δεδομένα του 5ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών, όπως επίσης και μεταγενέστερες δουλειές του ίδιου ή και συνεργατών του.

Ακολουθώντας σε αυτό το σημείο κυρίως τη δουλειά των Welzel & Kirsch (2018) σχετικά με τις εκφάνσεις της δημοκρατίας θα αναφερθούμε αρχικά στο γενικότερο ενδιαφέρον που εντοπίζεται στη βιβλιογραφία σχετικά με το εύρος της υποστήριξης των δημοκρατικών αξιών στις ανθρώπινες κοινωνίες. Σε γενικές γραμμές αυτό υπόρρητα σημαίνει ότι είναι πιθανότερο μια κοινωνία να γίνει ή να παραμείνει δημοκρατική εφόσον ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της είναι θετικά διακείμενο προς τα δημοκρατικά ιδεώδη, ενώ την ίδια στιγμή υπάρχει νομιμοποίηση της κυριαρχίας ενός δημοκρατικού πολιτεύματος εφόσον οι πολίτες του στηρίζουν τα δημοκρατικά ιδεώδη. Όπως γράφουν χαρακτηριστικά οι Mattes & Brown (2007: 192), «μια δημοκρατία για να είναι βιώσιμη προϋποθέτει πολίτες που απαιτούν δημοκρατία» κάτι που κατά τη γνώμη τον ίδιων «είναι μετρήσιμο σε έρευνες γνώμης». Τι γίνεται όμως όταν οι κοινωνίες εκφράζουν υψηλά επίπεδα δημοκρατικών στάσεων χωρίς όμως αυτό να αντανακλάται στο πολιτειακό επίπεδο; Σίγουρα με βάση τα παραπάνω το συγκεκριμένο αυταρχικό κα-

θεστώσ μπορεί να υπολείπεται νομιμοποίησης, όμως σε ένα δεύτερο επίπεδο έχουμε να κάνουμε με αυτό που ο Welzel (2013: 307-331) και οι Welzel & Moreno-Alvarez (2014: 60) ονομάζουν «παράδοξο της δημοκρατίας». Αυτό σημαίνει ότι παρά το γεγονός ότι η επιθυμία για δημοκρατία και η παρουσία δημοκρατικών στάσεων είναι αρκετά υψηλή σε παγκόσμιο επίπεδο, στις περισσότερες χώρες του κόσμου τα καθεστώτα στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν είτε ως υβριδικά ή έστω ανεπαρκείς δημοκρατίες και στη χειρότερη θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κάποιας μορφής αυταρχικά. Οι Welzel & Kirsch (2018: 60, 81) αναφέρουν τα παραδείγματα χωρών όπως η Κίνα, η Ρωσία, η Αίγυπτος και η Τουρκία που έρχονται να προστεθούν στα παραδείγματα της Ζιμπάμπουε, του Αζερμπαϊτζάν ή του Μαρόκου που δίνει η Pippa Norris (2011) σε άρθρο της μερικά χρόνια νωρίτερα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η υποστήριξη δημοκρατικών ιδεών και επιθυμιών από τους πολίτες είναι σε αρκετά υψηλά επίπεδα αλλά παραδόξως συνυπάρχει με ανεπαρκείς μορφές δημοκρατίας είτε και παντελή απουσία αυτής σε πολιτειακό επίπεδο. Μας είναι λοιπόν κατανοητό ότι η ευρεία υποστήριξη δημοκρατικών επιθυμιών έχει πολύ μικρή προβλεπτική ικανότητα του πραγματικού βαθμού δημοκρατικότητας μιας κοινωνίας. Αυτό έγινε κατανοητό τουλάχιστον ήδη από το 4ο κύμα της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1999 και 2001, όπου ήταν το πρώτο που συμπεριέλαβε δέκα χώρες του ισλαμικού «κόσμου» όπως επίσης και νέες δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης (Inglehart, 2003: 51).

Το παράδοξο αυτό μας οδηγεί σε ένα νέο ερώτημα. Με δεδομένη την έντονη επιθυμία των κοινωνιών για δημοκρατία σε παγκόσμιο επίπεδο, ποια τελικά είναι η «μορφή» της επιθυμίας για δημοκρατία που πρέπει να μετρήσουμε; Μήπως κρίνεται απαραίτητη η διάκριση της επιθυμίας για δημοκρατία και της κατανόησης για τη δημοκρατία; Σίγουρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα υπάρχουν διαφορές στη νοηματοδότηση που δίνει η εκάστοτε κοινωνία στον όρο δημοκρατία και φυσικά στους λόγους για τους οποίους την επιθυμεί. Αρχικά θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η έντονη επιθυμία για δημοκρατία σημαίνει ταυτόχρονα την απονομιμοποίηση στα μάτια των πολιτών αυτών των αυταρχικών καθεστώτων ή έστω υβριδικών και ανεπαρκών δημοκρατιών. Όμως κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι οι κοινωνίες αυτές νοηματοδοτούν τη δημοκρατία ως το ακριβώς αντίθετο των αυταρχικών τους καθεστώτων, ίσως μια φιλελεύθερη δημοκρατία δυτικού τύπου. Μια

τέτοια υπόθεση θα μας έφερνε αξιακά κοντά σε αφηγήματα όπως αυτά του «Τέλους της Ιστορίας» του Francis Fukuyama (1992) και την επικράτηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο, υπό την έννοια ότι όπου δεν έχει ευοδωθεί ακόμα είναι απλά θέμα χρόνου. Οι Welzel & Kirsch (2018: 60) εισάγουν τις έννοιες των φιλελεύθερων (liberal notions of democracy) και των αυταρχικών (authoritarian notions of democracy) εννοιών της δημοκρατίας για να προσπαθήσουν να προσεγγίσουν το φαινόμενο. Αυτές οι δύο διαστάσεις σε συνδυασμό με τις κοινωνικές (social notions of democracy) και τις λαϊκιστικές (populist notions of democracy) έννοιες της δημοκρατίας αποτελούν τα τέσσερα συνθετικά των εκφάνσεων της δημοκρατίας (notions of democracy) για τα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θεωρούν ότι δεδομένου του παραδόξου της δημοκρατίας οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν εγγενώς διαφορετική κατανόηση της δημοκρατίας, έτσι ώστε οι αυταρχικές εννοιολογήσεις της δημοκρατίας να αναμιγνύονται ή ακόμα και να επισκιάζουν τις φιλελεύθερες. Τα εμπειρικά δεδομένα ειδικά στις μη δυτικές κοινωνίες δείχνουν αυτό ακριβώς (Shin, 2017). Φυσικά όλα αυτά τα «μη τυπικά» δημοκρατικά καθεστώτα προσπαθούν να διατηρήσουν μια επίφαση δημοκρατίας και παρουσιάζονται ως τέτοια. Ο Πούτιν στη Ρωσία, για παράδειγμα, υπό το σύνθημα της «κυρίαρχης δημοκρατίας (sovereign democracy)», δίνει ουσιαστικά έμφαση στην υπεροχή της κυριαρχίας έναντι της δημοκρατίας και στην ανάπτυξη μιας δημοκρατίας ρωσικού τύπου που απλά δεν ταιριάζει με τους δυτικούς δημοκρατικούς κανόνες (Hu, 2018: 2). Κατά τους Welzel & Kirsch (2018: 62) υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που επηρεάζουν την παρουσία ή μη αυταρχικών εννοιών της δημοκρατίας, όπως:

1. Οι αυταρχικές έννοιες της δημοκρατίας διαμορφώνονται από την έκθεση των πολιτών σε μορφές κρατικής προπαγάνδας αλλά την ίδια στιγμή και στην ικανότητα των πολιτών να αντιστέκονται σε αυτές. Ένας παράγοντας αντίστασης είναι η έκθεση των κοινωνιών σε πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές επιρροές, καθώς κατά αυτό τον τρόπο οι πολίτες μπορούν να γίνουν περισσότερο ευαισθητοποιημένοι ως προς τι αποτελεί αυταρχική καθοδήγηση από την πλευρά του καθεστώτος.
2. Η παρουσία δημοκρατικών θεσμών σε μια κοινωνία είναι ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει ανασταλτικά την ανάπτυξη των αυ-

ταρχικών αξιών. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως η ισχυρή παρουσία των θεσμών αυτών μπορεί να είναι δεικτική της αντίθεσης των αυταρχικών καθεστώτων με τη φιλελεύθερη δημοκρατική παράδοση και ως εκ τούτου δρουν ως παράγοντας φιλελευθεροποίησης της πολιτικής ζωής της χώρας.

3. Η ανάδυση των χειραφετητικών αξιών και η επιθυμία για αυτοδιάθεση είναι ακόμα ένας παράγοντας που επηρεάζει την ανάδυση των αυταρχικών εννοιών της δημοκρατίας. Με γνώμονα τις χειραφετητικές αξίες, οι άνθρωποι υιοθετούν μια νοοτροπία που τους οδηγεί να αμφισβητούν κάθε είδους αυταρχική και αλαζονική εξουσία. Έτσι, η ισχυροποίηση των χειραφετητικών αξιών έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ικανότητας αντίστασης στην κατήχηση από την πλευρά της αυταρχικής εξουσίας.
4. Η φυσική ανασφάλεια, η οποία απορρέει από το φόβο να πέσει κάποιος θύμα βίας αποτελεί έναν ακόμα παράγοντα που συνδέεται με την ανάδυση των αυταρχικών εννοιών της δημοκρατίας. Τα συναισθήματα της φυσικής ανασφάλειας οδηγούν τους ανθρώπους να εξιδανικεύουν τους ισχυρούς ηγέτες και τις αυστηρές ιεραρχίες ως μέσα προστασίας σε έναν εχθρικό και βίαιο κόσμο. Ενώ, την ίδια στιγμή, η έκθεση στη βία προκαλεί εκτός από φόβο, ανοχή ή ίσως ακόμα εξιδανίκευση αυτής όταν αυτή παρουσιάζεται ως μέσο για τη καταπολέμηση τόσο των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών εχθρών.
5. Τέλος, οι Welzel & Kirsch (2018: 63) αναφέρουν και τη θρησκεία ως ακόμα έναν παράγοντα επηρεασμού. Με βάση αυτό, οι θρησκευόμενοι άνθρωποι τείνουν να έχουν πιο συντηρητικές, πατριαρχικές και αυταρχικές πεποιθήσεις κάτι που φυσικά όμως μπορεί να συνδεθεί και με το εκάστοτε θρησκευτικό δόγμα, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως η τάση αυτή είναι λιγότερο έντονη στον Προτεσταντισμό και πιο έντονη στο Ισλάμ.

Τελικά, οι Welzel & Kirsch ισχυρίζονται ότι όσο λιγότεροι άνθρωποι υποστηρίζουν τις αυταρχικές έννοιες της δημοκρατίας και παράλληλα περισσότεροι άνθρωποι αναγνωρίζουν την αντίφαση μεταξύ φιλελεύθερων και αυταρχικών εννοιών, τόσο πιο δημοκρατική είναι μια χώρα. Ως εκ τούτου καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι οι αυταρχικές έννοιες της δημοκρατίας έρχονται σε ευθεία αντιπαράβολή με τις φιλελεύθερες έννοιες οι οποίες θα μπορούσαν να ταυτιστούν και με την «ορθό-

δοξη» θεώρηση της δημοκρατίας κατά την Alison Ayers (2006: 323-324) που έλκει την καταγωγή της από την αρχαιότητα και τους θεωρητικούς του 17ου και του 18ου αιώνα (Στυλιανού, 2013) με έννοιες που περιλαμβάνουν:

1. Περιοδικές εκλογές πολιτικών αντιπροσώπων μέσω ελεύθερων, αξιόπιστων και συμμετοχικών εκλογών.
2. Την ύπαρξη του κράτους δικαίου αλλά και συγκεκριμένη έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
3. Μια «χρηστή διακυβέρνηση», που χαρακτηρίζεται από ελάχιστη, ουδέτερη, υπεύθυνη, διαφανή και συμμετοχική κυβέρνηση με αποτελεσματική γραφειοκρατία.
4. Μια πλουραλιστική, ανεξάρτητη κοινωνία των πολιτών.

Γενικά λοιπόν η εννοιολόγηση αυτή βασίζεται σε φιλελεύθερες αξίες, όπως η λογοδοσία, η διαφάνεια, η νομιμότητα, η συναίνεση, η συμμετοχή, η ανοχή και ο πλουραλισμός.

Το σχήμα του Welzel για τις έννοιες της δημοκρατίας

Το σχήμα των εννοιών της δημοκρατίας βάσει Welzel (2013: 310) αφορά τις παρακάτω τέσσερις διαστάσεις:

1. Τη φιλελεύθερη έννοια της δημοκρατίας, δηλαδή τις ίσες ελευθερίες –όπως είδαμε και παραπάνω– του λαού και που εν τέλει αποτελούν το νόημα της δημοκρατίας.
2. Την κοινωνική έννοια της δημοκρατίας που στηρίζεται στην αναδιανεμητική δικαιοσύνη που αποδίδεται στη βάση του οικονομικού συστήματος μιας κοινωνίας. Εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε ότι η κοινωνική έννοια της δημοκρατίας, μπορεί να αφορά: τη φιλελεύθερη εκδοχή –υπό την έννοια της ελεύθερης αγοράς (market-liberal) που παραχωρεί μόνο προσωπικά και πολιτικά δικαιώματα στον εκάστοτε πολίτη υποθέτοντας ότι καθένας είναι υπεύθυνος για την ευημερία του– και τη σοσιαλφιλελεύθερη εκδοχή της δημοκρατίας (social-liberal) που παραχωρεί και κοινωνικά δικαιώματα υποθέτοντας ότι η ευημερία των ανθρώπων εξαρτάται από περιστάσεις πέρα από τον έλεγχό τους, η οποία επιβάλλει αναδιανεμητικές πολιτικές στη προσπάθεια καταπολέμησης της κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας σε μια κοινωνία.

3. Τη λαϊκιστική έννοια της δημοκρατίας: όπου η οικονομική ανάπτυξη και τα προβλήματα της καθημερινότητας, υπό την αγγλική έννοια του «bread and butter», όπως επίσης και τα ζητήματα «νόμου και τάξης» αποτελούν την πεμπτουσία της δημοκρατίας. Εδώ υφίσταται μια θεωρητική αντίφαση –που παραδέχεται και ο ίδιος ο Welzel– καθώς τόσο η οικονομική ανάπτυξη όσο και η καταπολέμηση του εγκλήματος θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως προϋποθέσεις ή αποτελέσματα της δημοκρατίας, ωστόσο δεν την ορίζουν. Ούτε η οικονομική ανάπτυξη ούτε η καταπολέμηση του εγκλήματος αποτελούν αποκλειστικές ιδιότητες της δημοκρατίας. Τόσο οι δημοκρατίες όσο και οι μη δημοκρατίες ενδέχεται να έχουν ή όχι οικονομική ανάπτυξη, αλλά και να καταβάλουν προσπάθειες για την πρόληψη του εγκλήματος, και
4. Την αυταρχική έννοια της δημοκρατίας, που αφορά αυξημένες εξουσίες για στρατιωτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες και τον παρεμβατισμό αυτών στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Στην παρούσα μελέτη δεν θα ασχοληθούμε με τη μέτρηση της λαϊκιστικής και της κοινωνικής έννοιας της δημοκρατίας αφού δεν απαιτούνται για την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα που θα ακολουθήσουν.

Οι χειραφετητικές αξίες

Λίγο παραπάνω αναφερθήκαμε στην ανάδυση των χειραφετητικών αξιών ως παράγοντα ανάσχεσης των αυταρχικών εννοιών της δημοκρατίας. Ήρθε η ώρα να τις ορίσουμε καθώς αποτελούν έννοιες κεντρικής σημασίας στην ανάλυσή μας. Αρχικά η χειραφέτηση σχετίζεται με την ιδέα της ύπαρξης που είναι απαλλαγμένη από κυριαρχία (Sen, 2011: 201-211). Οι χειραφετητικές αξίες αποτελούν υποσύνολο των αξιών αυτοέκφρασης και ορίζονται ως οι αξίες εκείνες που δίνουν έμφαση στην *ίση ενδυνάμωση* (equal empowerment) όλων των ανθρώπων, ως προς την αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους (Alexander & Welzel, 2011: 369). Υποστηρίζεται ότι η επιθυμία των ατόμων για απελευθέρωση από εξωτερικούς περιορισμούς είναι βαθιά ριζωμένη στην ανθρώπινη φύση και ότι τα άτομα κάνουν συνειδητές επιλογές, ώστε να φαντάζονται τον εαυτό τους ως μία λιγότερο «περιορισμένη» ύπαρξη. Ο Welzel (2013: 66-67) διακρίνει δύο διαστάσεις των χειραφετητικών αξιών:

- α) αυτήν με *απελευθερωτικό* (liberating) προσανατολισμό που δίνει έμφαση στην ελευθερία των επιλογών, και
- β) αυτήν με *εξισωτικό* (egalitarian) χαρακτήρα του παραπάνω απελευθερωτικού προσανατολισμού, που επικεντρώνεται στην ισότητα της ελευθερίας επιλογών και στην ισότητα των ευκαιριών.

Βάσει του Welzel (2013: 66-67), οι δύο ως άνω βασικές διαστάσεις διακρίνονται σε τέσσερις υποδιαστάσεις ως ακολούθως:

1. Την Αυτονομία (Autonomy).
2. Την Επιλογή (Choice).
3. Την Ισότητα (Equality).
4. Τη «Φωνή των Πολιτών».

Με βάση λοιπόν τα ως άνω, γίνεται κατανοητό ότι οι υποδιαστάσεις της Αυτονομίας και της Επιλογής αφορούν στον απελευθερωτικό (liberating) προσανατολισμό της χειραφέτησης, ενώ αντίστοιχα η Ισότητα (Equality) και η «Φωνή των πολιτών» (Voice) προσεγγίζουν τον εξισωτικό (egalitarian) χαρακτήρα των χειραφετητικών αξιών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ιδεώδη που σχετίζονται με την ανθρωπινή χειραφέτηση είναι αξίες που αποκλειστικά απαντώνται στον Δυτικό Κόσμο, όμως όπως σημειώνει ο Welzel (2013: 41-42), σε κάθε πολιτισμό και σε κάθε θρησκεία βρίσκουμε ιδέες για ανθρωπινή ύπαρξη απαλλαγμένη από περιορισμούς.

Ο άξονας πολιτικής αυτοτοποθέτησης

Κλείνοντας τη θεωρητική μας τοποθέτηση θα αναφερθούμε στα στοιχεία εκείνα που σχετίζονται με τον άξονα πολιτικής αυτοτοποθέτησης στην εμπειρική έρευνα. Αφηρημένες (abstract) έννοιες όπως η διάσταση ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης Αριστεράς - Δεξιάς, που χρησιμοποιείται ευρέως στην Ευρώπη ή αντίστοιχα η φιλελεύθερη - συντηρητική διάσταση που χρησιμοποιείται κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι εργαλεία που χρησιμοποιούνται καθημερινά για τον προσανατολισμό των πολιτών, των πολιτικών αλλά και των ερευνητών σε έναν όλο και πιο σύνθετο πολιτικό κόσμο (Fuchs & Klingemann, 1990: 204-205). Ουσιαστικά, οι όροι «Αριστερά» και «Δεξιά» είναι ιστορικο-κοινωνικές ετικέτες που έλκουν την καταγωγή τους από τη Γαλλική Επανάσταση και την 1η Γαλλική Εθνοσυνέλευση (Bauer, Barberá, Ackermann, &